

**Ahmed Cevdet Paşa, Kur'an'ın Metinleşmesi
Üzerine (Hulâsatü'l-Beyân Fî Te'lîfi'l-Kur'ân), çev.
Yaşar Akaslan (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı
Yayınları, 1. Baskı, 2022, 101 sf.)**

Ahmed Cevdet Paşa, On the Textualization of the
Qur'an (Hulâsatü'l-Beyân Fî Te'lîfi'l-Kur'ân), trans.
Yaşar Akaslan (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı
Publishing, 2022, 101 p.)

Yüksek Lisans Öğrencisi Recep ÇAYLAN¹

¹Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara
· recepçaylan55@gmail.com · ORCID > 0000 0002 3533 8218

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Kitap İncelemesi/Book Review

Geliş Tarihi/Received: 14 Eylül/September 2023

Kabul Tarihi/Accepted: 07 Aralık/December 2023

Yıl/Year: 2023 | **Sayı – Issue:** 55 | **Sayfa/Pages:** 651-656

Atıf/Cite as: Çaylan, R. "Ahmed Cevdet Paşa, Kur'an'ın Metinleşmesi Üzerine (Hulâsatü'l-Beyân Fî Te'lîfi'l-Kur'ân), çev. Yaşar Akaslan (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1. Baskı, 2022, 101 sf.)" Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 55, Aralık 2023: 651-656.

KUR'ÂN'IN METİNLEŞMESİ ÜZERİNE

ÖZ

Kur'ân-ı Kerim, nâzil olduğu günden günümüze kadar insanların ilgisini çekmiş ve birçok insan onun metniyle ilgilenmiştir. Kur'ân'ın metinleşmesi üzerine bugüne kadar pek çok çalışma yapılmıştır. Bu kapsamda eserde Kur'ân'ın metinleşme sürecine, âyet ve sûrelerin tertibine dair görüşler dile getirilmiştir. Ele alacağımız bu eser Kur'ân'ı Kerim'in metinleşmesi sürecini, âyet ve sûrelerin tertibinin tevkîfiliğini ifade etmektedir. Yazar gerekli durumlarda ilgili dipnotlarda eserden bağımsız açıklamalara yer vermiştir. Dipnotlarla zenginleştirilen ve aslında bir şerh niteliğine haiz eser bir başvuru kaynağı özelliğini taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Nüzûl, Âyet, Metin, Cem.

ON THE TEXTUALIZATION OF THE QUR'AN

ABSTRACT

The Qur'an, since the day it was revealed, has captivated the interest of people and many individuals have engaged with its text. Numerous studies have been conducted on the textualization of the Qur'an throughout history. In this context, the work in question expresses views on the process of the Qur'an's textualization and the arrangement of verses and chapters. This work, which we will discuss, signifies the textualization process of the Qur'an, emphasizing the structural order of verses and chapters. The author has provided independent explanations in relevant annotations when necessary. The work, enhanced with annotations and essentially possessing the nature of a commentary, serves as a reference source.

Keywords: Quran, Nuzul, Verse, Text, Assembly.

Ahmet Cevdet Paşa tarafından kaleme alınan *Hulâsatü'l-Beyân Fî Te'lî-fi'l-Kur'ân* (*Kur'ân'ın Metinleşmesi Üzerine*) adlı eser Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmî Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Doç. Dr. Yaşar AKASLAN tarafından tercüme edilmiş, gerekli durumlarda ilgili dipnotlarda eserden bağımsız açıklamalara yer verilmiştir. Dipnotlarla zenginleştirilen ve aslında bir şerh niteliğini haiz eser bir başvuru kaynağı özelliğini taşımasının yanı sıra İlahiyat Fakültelerinde lisans ve lisansüstü öğrencileri, Kur'an tarihine ve kıraat ilmine ilgi duyanlar için önemli bir çalışma niteliği arz etmektedir.

Eserin mütercim ve şarihi ilk olarak kısa bir önsözle başlayıp akabinde eseri kaleme alan Ahmet Cevdet Paşa'nın hayatına ve eserlerine yer vermiştir. Kitapta anlatılmak istenenler tek ana başlık altında işlenmiş olup devamında kaynakçaya yer verilmiş ve eser orijinal metin ile son bulmuştur.

Eser *Kur'ân'ın Metinleşmesi Üzerine* ana başlığının altında yer alan Hz. Peygamber'in Vahiy Kâtipleri ve Kur'an'ı Cem' eden Sahâbiler, Ashâb-ı Kirâm Arasında Kurrâ Olarak Şöhret Bulanlar, Kıraat İhtilafları, Mushaf'ın İstinsah Süreci, Cem' ve İstinsah Faaliyetleri Arasındaki Farklar, Hz. Osman Döneminde Gerçekleşen İstinsah Faaliyetiyle İlgili Bazı Hususlar, Mushaf'ın İstinsah Zamanı, Sürelerin Tertibi gibi konulardan ve çevirisini yapan yazar tarafından ilave edilen kapsamlı notlardan oluşmaktadır.

Ahmet Cevdet Paşa besmele, hamdele ve salveleden sonra "Allah'ım! Çalışmamı gıpta edilen işlerden kıl! Heba olup boşa giden fiillerden eyleme!" diye dua ederek çalışmasına başlamıştır. Yazar konunun başında özetle (ss. 16-21) Kur'an-ı Kerim'in, Rasûlullah döneminde tamamının ezberlenip yazıya geçirildiğine ilişkin malumat vermiştir. Hz. Peygamber hayattayken Kur'an'ın iki kapak arasında olacak şekilde bir araya getirilmediğini gerekçeleriyle birlikte açıklamıştır. Allah Rasûlü'nün vefatını müteakiben Hz. Ebû Bekir döneminde sahâbenin elinde dağınık bir şekilde bulunan Kur'an sahifelerinin Mushaf'ta cem' edildiğine dair detaylar eserde yer almıştır. Hz. Osman döneminde ise bu Mushaf'ın çoğaltıldığına yönelik bilgiler gerekli açıklamaların yapıldığı dipnotlarla birlikte aktarılmıştır.

Hulâsatü'l-beyân'da (ss. 22-34) Hz. Peygamber'in vahiy katiplerine, Kur'an'ı cem' eden sahâbîlere ve ashâb-ı kirâm arasında kurrâ olarak şöhret bulanlara değinilmiştir. Vahiy kâtipleri hakkında bilgilere de yer verilen bu bölümde detaylı bilgi ve ilgili kaynaklar dipnotlarda ele alınmıştır. Ashâb-ı kirâm, vahiy kâtiplerinin yazdığı sıraya göre Kur'an'ı ezberlemişlerdir. Dipnotta kurrâ kavramına dair *literatürde kurrâ*, "yedi veya on mütevâtir kıraatin kendilerine isnad edildiği meşhur imamlara" ve onların yanı sıra kıraatleri iyi bilen kimselere de denildiği dile getirilmiştir. Kur'an'ın cem'i konusunda Rasûlullah hayatta iken sahâbeden bazılarının

özel olarak Kur'an'ı cem' ettiği ve Hz. Ebû Bekir döneminde ise bir komisyon tarafından Kur'an'ın cem' edildiği bilgilerine özetle yer verilmiştir. Kur'an'ın cem'i ile ilgili asıl metinde eksik kalan, anlaşılmayan ve açıklamaya ihtiyaç duyulan kısımlar ise dipnotlarda detaylı bir şekilde ele alınarak izaha kavuşturulmuştur. Kur'an'ın cem'i hususunda hıfzedilmesi de önemli bir yer teşkil etmesi sebebiyle konuyla bağlantılı şekilde sahâbe arasında "kurrâ" olarak şöhret bulan sahâbîlere yer verilmiştir. Tam anlamıyla kurrâ sahâbîlerin sayılarını tespit etmek ve isimlerini bilmek oldukça zordur. Bu bağlamda kurrâ sahâbîlerin en meşhurları muhacirlerden İbn Mes'ûd ve Ebû Huzeyfe'nin âzatlısı Sâlim; ensardan ise Muâz b. Cebel ve Übey b. Kâ'b olmak üzere hadiste beyan edildiği gibi dört kişi olduğu eserde belirtilmiştir.

Eserde Kur'an'ın cem'ini gerekli kılan olaya şu şekilde yer verilmiştir:

"Hicretin 11. senesinde gerçekleşen Yemâme Savaşı'nda, Hz. Peygamber tarafından dört meşhur kurrâ arasında zikredilen Ebû Huzeyfe'nin âzatlısı Sâlim'in de aralarında bulunduğu yetmiş kurrâ sahâbî şehit edilmişti. Bunun üzerine Hz. Ömer (ö. 23/644), Hz. Ebû Bekir'e gelerek şu ifadeleri dile getirmişti: "Ben, meydana gelecek diğer savaşları düşündüğümde kurrânın bu şekilde öldürülecek ve Kur'an'ın birçok âyetinin kaybolup gidecek olmasından endişe ediyorum. Bu münasebetle Kur'an'ın bir araya getirilmesi için harekete geçmen gerektiği kanaatindeyim." Hz. Ebû Bekir bu söz üzerine Zeyd b. Sâbit'i -gönderdiği bir haberci vasıtasıyla- yanına çağırılmış ve Hz. Ömer'in meseleye dair görüşlerini Zeyd b. Sâbit'e aktararak şu sözleri söylemiştir: "Senin hakkında şimdiye kadar bir itham söz konusu olmuş değildir. Ayrıca sen, Resûlullah'ın vahiy katibiydin. Dağınık hâlde bulunan Kur'an âyetlerini araştır ve bir araya getirerek topla." Böylece Hz. Ebû Bekir, verdiği talimatla insanlardan Hz. Peygamber'den Kur'an'a dair -alınan/yazılan- ne varsa getirmelerini istemiş, onlar da Kur'an âyetlerine ilişkin ellerinde yazılı olarak bulunan âyetleri getirmişlerdir."

Konunun devamında cem' faaliyetini yürüten komisyon başkanı Zeyd b. Sâbit'in Kur'an âyetlerinin yazılı olduğu malzemeleri titizlikle toplayıp bir araya getirdiği bilgilerine yer verilmiştir. Hatta Zeyd b. Sâbit söz konusu âyetleri getiren sahâbîlere bizzat Rasûlullah'tan iştirilmiş olma kriterini şart koşturmuş. Kur'an'ın bir araya getirilmesi işinin ne denli ağır bir sorumluluk gerektirdiğinin bilincinde olan sahâbîlerin bu bağlamda olabildiğince hassas ve titiz bir şekilde çalıştıkları eserde vurgulanmıştır. Kur'an'ın cem'i tamamlandıktan sonra Mushaf'ın kimler tarafından muhafaza edildiğine yer verilmiştir.

Yazar (ss. 34-37) Kur'an'ın metinleşme aşamasında istinsah sürecini hazırlayan etkenlerden birisi olan kırâat ihtilafları konusuna değinmiştir. Bu konuyu yazar; *"Müslümanların, kullandıkları lehçelerin çeşitliliği sebebiyle muhtelif bölgeelerde Kur'an'ı farklı lehçeler üzere okudukları ve Müslümanlar arasında bazı*

âyetlerin telaffuzu konusunda ihtilafların vaki olmaya başladığı” bilgilerini aktararak konuyu özetlemiştir. Mütercim biraz muğlak kalan bu bahsi olabildiğince detaylandırarak konuya dair oluşabilecek birtakım soruları bertaraf etmiştir.

Mushaf'ın istinsah süreci (ss. 37-42) konusunda yazar yukarıda da belirttiğimiz üzere Mushaf'ın çoğaltılmasını tetikleyen sebebe dair hicri 25. yılda gerçekleşen Azerbaycan-Ermenistan fetihleri sırasında Şamlı ve Iraklı Müslüman askerlerin öğrendikleri farklı kıraatleri okumalarıyla birlikte aralarında cereyan eden olaya yer vermiştir. Meydana gelen bu hadiseyi Huzeyfe b. Yemân halife Hz. Osman'a haber vererek Müslümanları tek bir kıraat etrafında toplaması önerisinde bulunmuştur. Bu bağlamda yazar, halife Hz. Osman ve sahâbe-i kirâmın meselenin ciddiyetini anladıklarını belirtmiş, Huzeyfe b. Yemân'ın arz ettiği çözüm önerisi hususunda ise görüş birliğine vardıklarından bahsetmiştir. İstinsah sürecinin anlatıldığı bu kısımda Mushaf'ın istinsah sürecinde aktif görev alacak sahâbiler hakkında kısa bilgilere de yer verilmiştir.

Yazar (ss. 42-44) Cem' ve istinsah faaliyetleri arasındaki farklara da özetle şöyle değinmiştir:

“Hz. Ebû Bekir'in dağınık hâlde bulunan Kur'an âyetlerini bir araya getirme (cem') nedeni Kur'an'ı ezberlerinde muhafaza eden hâfızların yapılan savaşlara katılmasıyla (şehit düşmesiyle) Kur'an'ın bazı âyetleri ve sûrelerinin kaybolacağı endişesidir. Nitekim Kur'an, daha evvel derlenip bir araya getirilmemişti. Hz. Ebû Bekir bu faaliyette, Hz. Peygamberin yaptırdığı (bildirdiği/işaret ettiği) şekilde sûrelerin âyetlerini bir Mushaf'ta tertip etmiştir. Hz. Osman'ın cem' (istinsah) teşebbüsünün gerekçesi ise Müslümanların günlük konuşma dilinde geçerli lehçeleriyle Kur'an okumaları nedeniyle vecihler hususunda meydana gelen ihtilafların ciddi sorunlara yol açmasıdır. Buna göre Hz. Osman, Kur'an'ın sahifelerini bir Mushaf'ta sûreleri tertipli bir şekilde istinsah etmiştir”

Hz. Osman döneminde gerçekleşen istinsah faaliyetiyle ilgili bazı hususlar (ss. 44-57) başlığı altında önemi haiz bazı konulara yer verilmiştir. Öyle ki istinsah faaliyetinin yapıldığı dönemde bu hususlardan bir kısmı çözülememiş olsaydı daha sonraları Müslümanlar arasında ihtilafların çıkmasına sebep olabilirdi. Bu hususları sıralayacak olursak; *“Berae ve Enfâl sûrelerinin tek bir sure olup olmadığı, sahâbenin kendi/şahsi (kullandıkları) Mushaf'larının yakılarak imha edilmesi, İbn Mes'ud'un kendi/şahsi Mushaf'ını imha etmemesi ve ondan ders alanlara Mushaf'larını muhafaza etmelerini telkin etmesi ve Medine valisi Mervan'ın ısrarla Hz. Hafsa da ki Mushaf'ı alıp imha etmek istemesi”* gibi konulardır. Konuyla ilgili açıklama yeterli sayılabilir ölçüde yapılmış, buna ilaveten notlandırmalarla ve zikredilen kaynaklarla konu gayet anlaşılır şekilde izah edilmiştir.

Yazarın Mushaf'ın istinsah zamanı (ss. 57-63) ile ilgili yer verdiği bilgilerin bir kısmı tekrardan ibarettir. Burada bazı kaynaklardan aktarılan bilgilerin zaman-sal olarak değerlendirmesi yapılmış ve yazar kanaatini aktararak bu bilgilerin doğru olma ihtimalinin düşük olduğunu belirtmiştir. Olayların gerçekleşme safhaları bu bölümde tafsilatlı bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır. Yazar konuyu şöyle özetlemiştir:

“Biz -komisyonun- Mushafların istinsahı faaliyetine ne zaman başladıklarını –net olarak- bilemesek de istinsah sürecinin tamamlandığı ve -yazılan Mushafların- ilgili merkezlere gönderildiği tarih kesin olarak hicretin 30. yılıdır. Zira aynı yılın başlarında Kûfe valiliğine Velid b. Ukbe'nin yerine Saîd b. Âs tayin edilmiştir. Kûfe'ye gönderilen Mushaf şehre ulaşınca Saîd b. Âs henüz Kûfe'den ayrılmadan önce İbn Mes'ûd mesele hakkındaki düşüncelerini söylemiştir. Böylece Huzeyfe b. Yemân Kur'ân kıraatleri konusunda yaşanan ihtilafları yakından görmesiyle istinsah edilen Mushafların ilgili merkezlere gönderilmesi arasında beş yıl ya da beş yıla yakın bir zaman vardır. Bu süre, böylesi önemli bir konu için çok sayılmasa gerektir.”

Kitabın son kısmında yazar sûrelerin tertibi (ss. 63-68) konusuna yer vermiş ve bu hususun üç görüşü etrafında şekillendiğini belirtmiştir: Birincisi; “Sûrelerin tertibi tevkîfî olmayıp sahâbenin içtihadına dayandığı” görüşüdür. İkincisi ise; sûrelerin sıralaması, tıpkı âyetlerin tertibi gibi tevkîfidir. Üçüncü görüş ise; “Sûrelerin çoğunun tertibi, Allah Resûlü henüz hayattayken biliniyordu. Örneğin, seb'u't-tvâl, havâmim ve mufassal sûreler bu kapsamdadır. Bu bağlamda İbn Hacer, sûrelerin tertip edilmesinin tevkîfî olmasını engellemediğini dile getirir. Sü-yûti'nin *el-İtkân*'da belirttiğine göre bu hususta en doyurucu açıklamayı Beyhakî (ö. 458/1066) yapmıştır. Buna göre Berâe (Tevbe) ve Enfâl dışındaki tüm sûrelerin tertibi tevkîfidir. Yazar burada haklı olarak kendi düşüncesini de şöyle belirtiyor; “Eğer durum böyleyse sahâbenin Mushafları da aynı tertipte olmalıydı. Oysa Übey b. Kâ'b ile İbn Mes'ûd'un Mushafları tertip açısından birbirinden farklıdır. Bu itibarla her ikisinin Mushaf'ı da Hz. Osman Mushafına uyum sağlamaz.” Sûrelerin tertibi konusu kısa bir şekilde ele alınmış durumdadır. Notlandırmalarla konu biraz daha genişletilerek anlaşılır hale getirilmiştir.

Yazar âyetlerin tertibi konusunda ise müstakil bir başlık açmaya ihtiyaç duymamış ve tafsilata girmeden kısaca şu açıklamayı yapmıştır; “Âyetlerin tertibi şüphe ve ihtilâf olmaksızın tevkîfidir. *el-İntisâr*'dan naklen gelen bilgi üzerine *el-İtkân*'da da yer alan mevzuya göre bu durum vacip ve bağlayıcı bir hüküm gereğidir.”

Başta belirtildiği üzere tek ana başlıktan oluşan bu eseri yazar, Arapça olarak Kur'ân'ın muhafazasına yönelik yapılan ön yargılı çalışmalara cevaben kaleme almıştır. Risale niteliği taşıyan küçük hacimli bu eser dönemsel olarak bölümler halinde ele alınabilirdi. Aynı zamanda müslümanlar için ciddi bir öneme sahip

olan Kurân'ın metinleşmesi meselesi geniş bir bilgi yelpazesine sahiptir. Bu minvalde konular daha kapsamlı halde işlenip rivayetlere ve kaynaklara da yer verilebilirdi. Mütercim bu eksikliği gidermek adına eseri notlandırarak kaynaklara da yer vermeye çalışmış ve risâleyi olabildiğince sade bir dille tercüme etmiştir. Herhangi bir yorumda bulunmayan mütercim eserin metnine sadık kalarak kaynaklara dayalı bir şekilde bilgi aktarımı yapmıştır. Yazarın genel itibarıyla üslubu anlaşılır ve akıcı bir mahiyet taşımaktadır. Bu bağlamda “Kur'ân'ın Metinleşmesi Üzerine (Hulâsatü'l-Beyan Fî Te'lifi'l-Kur'ân)” adlı eser, içeriğiyle ve ilgili kısımların genişçe şerhedilmesi sebebiyle okuyucuyu bu alanda aydınlatıcı bir nitelik arz etmektedir.

KAYNAKÇA

AKASLAN, Yaşar. Kur'an'ın Metinleşmesi Üzerine (Hulâsatü'l-Beyân Fî Te'lifi'l-Kur'ân). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022.